

1. Українство в європейському цивілізаційному просторі: історичний досвід та перспектива

Лариса Абизова

Традиції в контексті соціально-політичного простору сучасної України

Досліджуються можливості використання традицій в трансформаційних процесах сучасності. Аналізується вплив традицій на вибір духовних та соціально-політичних пріоритетів. Зазначається, що надмірна політизація проблеми не сприяє її об'єктивному вивченню та зваженому вибору стратегій розвитку.

The potential of traditions' application in transformational processes of contemporaneity is explored. The influence of traditions on the choice of spiritual and socio-political priorities is analyzed. It is mentioned, that excessive politicization of this problem does not favour its objective study; it prevents the reasonable choice of development's strategies.

Стратегічний вибір прийняття європейських цінностей, об'єктивний характер парадигмальних соціокультурних трансформацій, обумовлений процесами глобалізації, впливає на визначення Україною нових перспектив розвитку і постає лише початком тривалого процесу інтеграції до європейської спільноти. За словами С. Гантингтона, людство вступило «в епоху, де культура та культурні фактори відіграватимуть найважливішу роль у формуванні світової політики...» [9]. При цьому наша держава залишається у контексті суперечливих суспільно-цивілізаційних тенденцій – євроінтеграційних та національно-етнічних, будучи, згідно З. Бжезинського, частиною євразійської периферії.

Національне державотворення не вичерпується лише онтологічним аспектом, воно передбачає і гносеологічні параметри, зокрема рефлексію на історію народу, інтерпретацію його традицій у системі нового світобачення. Низка когнітивних моделей та стандартів поведінки, репрезентованих традиціями, проходить через всю історію етносу, майже не втрачаючи регулятивної сили і пояснювальних можливостей. Традиції є проблемою науковою (в межах культурології, українознавства, філософії, етнографії, тощо) та політично-ідеологічною. Як фактор соціального буття вони не завжди викликають однаковий академічний та суспільно-політичний інтерес. Практично неможливо назвати політичні сили, які, особливо напередодні виборів, не прагнуть експлуатувати ідею традицій. На складних і суперечливих етапах розвитку соціуму, коли перехрещуються процеси еволюційної та революційної соціодинаміки, їх починають або нещадно критикувати, називаючи гальмами, покладаючись на логіку і прагматику, рішуче відмежовуючись від минулого, або вихваляють і пропагують, намагаючись використати, спираючись на ірраціональну святість соціальної спадщини.

Включення України в глобальні та регіональні євроінтеграційні процеси, зміна геополітичного виміру, умови економічного, культурного, релігійного, національного розвитку, пошук стратегічних партнерів, створення нової парадигми управління та сучасних демократичних інститутів влади, розробка нової законодавчої бази держави, актуалізували проблему традицій як у середовищі наукового загалу так і на політичних трибунах. Сучасні політичні дискусії стали продовженням тривалого діалогу як науковців так і громадських та політичних діячів, прихильників різноманітних ідеологічних уподобань, від лівих до правих, від націоналістів до комуністів, про долю та місце українських традицій, з метою пошуку світоглядних коренів державного буття

і методологічного підґрунтя досягнення національної злагоди та толерантності в контексті входження України в європейський простір. Це свідчить про теоретичний і практичний інтерес до означеної теми, яка на кожному наступному етапі національного і державного буття набуває нового сенсу та звучання.

В есе «Вавілонська бібліотека» Х. Л. Борхес змодельював три способи ставлення спільноти до традицій: рецептивно-апологетичний (беззастережне прийняття), нігілістичний (абсолютне ігнорування) та нормативно-оціночний (неупереджене і безжальне анатомування). Метою дослідження є спроба, уникаючи радикалізму означених способів, з'ясувати сутність і можливості впливу традицій на формування та розвиток нового соціального простору України в структурі трансформаційних процесів сучасності.

Останнім часом все частіше висловлюється думка, що традиція та інновація, традиція та сучасність взаємопов'язані та взаємообумовлені. На зміну жорсткій дихотомії традиції та новації приходять більш зважений підхід до проблеми «традиція-модернізація» з виокремленням динамічної, прогресивної складової традиції, категорія «традиція» використовується в одному системному ряду з такими категоріями як «діалог культур» (традиційної і сучасної), «соціокультурний досвід», «культурно-історична спадщина», «соціальна пам'ять», «менталітет». Американський етнолог А. Ройс визнає правомірність нових поглядів на проблему традиції, пропонує використовувати новий термін «історичний стиль», який «ґрунтується на загальних (спільних) характеристиках і цінностях» [13, р. 137].

Г.-Г. Гадамер вважав, що по своїй суті традиція – це збереження того, що є, збереження, яке здійснюється за будь-яких змін, він стверджував, що «навіть там, де життя змінюється стрімко і різко, як, наприклад, в революційні епохи, при всіх видимих перетвореннях зберігається набагато більше старого, ніж звичайно вважають, і це старе панує, об'єднуючись з новим в незнану єдність» [4, с. 335]. Традиції були і будуть імперативною основою суспільного життя, традиції – це досвід покоління, це механізм акумуляції, збереження і трансляції соціальної спадщини. Традиції – це комплекс стереотипів світовідчуття, світосприйняття і світорозуміння спільноти. Традиція, за визначенням великого тлумачного словника сучасної української мови, це – «звична, закріплена норма чогось» [3, с. 1261]. Е. Шилз визначає традицію як «просто товар, те, що минуле передає або віддає майбутньому» [12, р. 2], але при цьому заслуговує на увагу

його думка про те, що «особливість майже всієї сучасної соціологічної літератури – відсутність в ній аналізу природи традиції та її механізмів» [Цит. за: 11, с. 207]. Якщо задатися ціллю, то можна навести множину визначень традиції, але це не прояснить ситуацію кардинально, спрямовуючи нас у «дурну безкінечність». Зважаючи на всю різноплановість феномена традиції, слід зазначити, що ні національне вбрання, ні національні ремесла, ні техніка сільського господарства та житлового будівництва, ні інститути влади складають підґрунтя традиції. Основним в традиції є здобутки духовної культури і передовсім народні ідеали, що міцно пов'язані зі світоглядом, релігією, мораллю народу. Традиція задає спосіб існування культури. Колективний досвід діяльності накопичує, систематизує і передає від покоління до покоління традиція.

Як традиція проявляє себе у суспільстві, особливо у сучасному українському суспільстві? Спробуємо з'ясувати. У статті «Сучасне суспільство» американський соціолог Р. Бендикс, зауважує, що сам вислів «сучасне суспільство» запозичений дослідниками із повсякденної мови і окреслює перехідний момент від того, що вже минуло до того, що нас очікує і характеризується соціальними умовами, принципово відмінними від існуючих раніше. В сучасному соціально-стратифікованому суспільстві значне місце займають узагальнені, стандартизовані, колективні форми поведінки та мислення, які формуються зокрема і в процесі інтерпретації традицій та маніпулювання ними. Традиція диференційовано зберігається і відтворюється на рівні груп та на рівні індивідуальному, ця диференційована різно-рідність є одночасно неймовірно дробленням загальної традиції та її реальною основою. Співвідношення часткового і загального у філософії, особливо, коли предмет дослідження такий багатозначний як традиція, дозволить певним чином універсалізувати його пояснення. Соціальна неоднорідність суспільства проявляється і в його відношенні до традицій. А. Грамші стверджував, що кожна соціальна група має власну традицію, своє власне минуле унікальним і без залишку цілним. Свідченням цього є існування у суспільстві так званої «великої» і «малої» традиції. Поняття «велика» і «мала» традиція запропонував використовувати Р. Редфілд, прийшовши до висновку, що у школах і храмах формується велика традиція, мала ж створюється несвідомо і стихійно у повсякденному житті. На думку Р. Редфілда, такого роду розподіл характерний для більшості культур та суспільств. Ілюстрацією може служити теза марксистсько-ленінської концепції про конкуренцію і протиборство двох традицій протягом всієї історії: великої традиції панівних класів, гнобителів, та малої – гноблених, яка зосереджує в собі потенційно розумний і справедливий порядок. З позиції колишніх комуністичних ідеологів, велика традиція підлягала переоцінці, ревізії, для виокремлення так званих прогресивних елементів культури з метою подальшого їх використання у розвитку малої традиції та у перетворенні її у велику і єдину в соціально однорідному суспільстві. Прикладом іншої крайності, де всі переваги на боці великої традиції можуть бути погляди Д. Донцова, який у праці «Дух нашої давнини», підтримуючи історіософську схему Д. Щербаківського, згідно з якою на Україну в неолітичній добі прийшли люди двох кругів – хліборобського і номадського, витворених окремою расою, окремо фізично і психічно, поділяє культуру українського народу на дві – культуру еліти та культуру мужиків. «Цих номадів відрізняв потяг до невтомної діяльності, до боротьби... під їх ім'ям мабуть

крилися великі формотворці, будівничі нації, організатори суспільності» [5, с. 80]. Стиль життя хліборобської касты Д. Донцов визначає як вегетативний і приходиться до висновку, що між цими двома стилями існує вічний антагонізм.

Очевидно, що марксизм і донцовство – це радикально ліва і радикально права ідеології, які привласнюють історико-культурний матеріал, інтерпретують його у власних політичних інтересах. Традиції стають елементом ідеології, пояснюючи і виправдовуючи конкретні дії та засади. Розподіл традиції на велику і малу досить умовний, але в загальних рисах відкриває реально існуючу в суспільстві стратифікацію традицій, яка віддзеркалює стратифікаційні виміри сучасного, все більше і більше соціально неоднорідного, українського суспільства.

Помітне місце серед провідних напрямків новітньої самоорганізації українського соціуму належить процесам фрагментування суспільства, виникнення нових ідентичностей, статусів, ролей, поглиблення конфліктного розмежування між ними [7, с. 1]. Розмежування груп осіб в Україні за прибутками та образом життя супроводжується розшаруванням соціальних сил. За досить короткий відрізок часу різко поляризувалися у суспільстві багаті та бідні. На жаль, середній клас є малочисельним. З'явилася відносно невелика частина українців, образ життя яких різко контрастує з історичними традиціями, зростає чисельність маргіналізованих прошарків, груп заробітчан та емігрантів. Інтенсифікація практичного співробітництва з Євросоюзом, зміни в характері власності, у формах організації праці, в структурі владних повноважень, регіоналізація України супроводжуються трансформацією шкали соціальних цінностей та уподобань. Перед кожним українцем новий соціально-політичний простір відкриває не лише можливості вільного вибору сфери власної професійної діяльності, форми соціальної активності, а також реалізацію права на отримання і використання бажаної інформації, культурних благ, визначення духовних пріоритетів, тощо. Все це в комплексі урізноманітнює сприйняття та оцінку минулого і вимагає від зацікавлених сил новачі-ного його інтерпретування, кожна нова верства поступово визначається з цінними для неї традиціями, набуває своїх ідеологів та свою ідеологію. Наприклад, соціальні групи з високими прибутками надають перевагу ідеології, заснованій на традиціях підприємництва, на ідеї сильної держави, традиції соціальної нерівності сприймається ними як даність, яку не можна здолати, але можна пом'якшити, суть ідеології цих верств переважно консервативна або ліберальна. Положення населення на межі або за межею бідності зорієнтовує його на ліві соціалістичні ідеї. Отже, майнова (економічна) нерівність спрямовує одну частину українців на видобування в минулому зразків героїчного революційного пориву, іншу – на вшанування підприємців та меценатів. Політична конкуренція лівих і правих базується на використанні економічних негараздів, економічний стан є основою, на якій здійснюється піраміда ідей культурно-політичних. Орієнтація деяких політиків на маргінальні верстви населення призводить до того, що заготовані радикально лівими або радикально правими силами, ці верстви ізолюються від сприйняття та усвідомлення демократичних і ліберальних ідей. Як зауважує С. Павлюк, надшвидкісна трансформація українського етносу, тактика суспільної еволюції перехідного періоду із численними компромісами фактично нейтралізувала фундаментальну основу націотворення, національна еліта не запропонувала алгоритму суспільним перетворенням в домінуючих сферах,

суспільство було введено в стан хаотичності і аритмії розвитку з покладанням на економіку як суспільну панацею [10, с. 6–7]. Неспроможність сучасної української еліти в умовах трансформаційних змін виступити консолідуючим фактором суспільства створює реальну загрозу етнонаціональному визначенню українського народу, стримує інтеграційні процеси.

На вищих поверхнях політичної влади політичні сили, спираючись на одні й ті ж факти історії, оцінюють їх по-різному, розташовуючи в тих чи інших традиціях. При цьому одна політична група, негативно оцінюючи наведені опонентом факти, заперечує їх позитивність, може наполягати на відсутності традицій, репрезентованих ними. Наприклад, партії націоналістичної орієнтації розглядають український повстанський рух II світової війни як героїчний опір, а його лідерів – як героїв. Вони вважають цей рух проявом сводолюбивих традицій і прагненням до незалежності українського народу, його відмінності (етнічної, культурної, соціальної) від північного сусіда – Росії. В той же час, комуністи наполягають на протилежній інтерпретації історичних фактів. Це розмежування характерне переважно для правобережжя та лівобережжя України, будучи складовою так званої регіональної ідентичності, яка є однією з традиційних, найбільш глибоко вкорінених, адже «в її основі – генетична спадковість багатьох поколінь, що жили на даній території» [8, с. 81]. Наведені контрастні витяги з минулого ілюструють все поле неспівпадінь і, навіть, ненаближень його тлумачення, що не сприяє створенню єдиної інтегрованої спільноти, піднесенню над культурною різноманітністю етнічних, конфесійних, регіональних спільнот полікультурного та поліетнічного середовища сучасної України.

У підсумку констатуємо, що для України характерна поляризація оцінки минулого, обумовлена особливостями як соціально-політичних стратифікаційних вимірів, так і історико-географічною неоднорідністю українського соціуму. Перемогу в боротьбі за симпатії, а в майбутньому за голоси виборців, одержуватиме та політична сила і, відповідно, стратегія, яка може коректувати свої ідеологічні та програмні засади у відповідності з логікою пересічного українця, інколи не гребуючи популізмом, відкриваючи вигідну частку політичної правди, керуючись не принципом наукової істини, а принципом політичної доцільності, «правильно» заторкуючи економічний інтерес громадянина, що по суті є небезпечним маніпулюванням минулим. Пошук духовних і державних орієнтирів українців передбачає ґрунтовний аналіз базових, сенсоутворюючих цінностей, стереотипів життєвої поведінки і духовної практики народу, що витримали випробування часом. Зміна соціуму

включає як елементи сталості соціальної системи так і її динаміку, самооновлення. Ігнорування традицій обертається провалом модернізаційних стратегій. Варто визнати, що традиції в контексті трансформаційних змін сучасного українського суспільства, розвиток якого завдяки фактору державності все ж має тенденцію до більшої гомогенності, повинні бути легітимною опорою соціально-політичних модернізацій та умовою гармонізації культурних особливостей українців, створювати підґрунтя дієвої системи культурно-політичного плюралізму як фундаментальної засади демократичного громадянського суспільства. Європейський дух України, її традиційне прагнення до високих ідеалів, національна самоповага, творення в ім'я держави, нації, людини, має проектуватися на державному рівні у внутрішній та зовнішній політиці, на теоретичному рівні – в концепціях та програмах розвитку культури, медійного простору, освіти і виховання, на буденному рівні – у світоглядних регулятивах норм міжособистісного спілкування. Саме такі стратегії можуть забезпечити збереження пріоритетів євроінтеграційних засад, успіх державного, економічного і національного поступу України, кінцевою метою якого є поліпшення добробуту українського народу та перетворення України на впливового геостратегічного партнера, суб'єкта не лише європейської але і світової політики.

1. Бендикс Р. Современное общество / Р. Бендикс // Американская социология (пер. с англ.) – М., 1972. – 392 с. 2. Быченкова И. А. Традиции как объект социогуманитарного познания / И. А. Быченкова // Науковедение. – 2001. – № 2. – С. 158–171. 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел. – К., 2002. – 1440 с. 4. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М., 1988. – 704 с. 5. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, 1991. – 218 с. 6. Захаров А. В. Традиционная культура в современном обществе // Социологические исследования. – 2004. – № 7. – С. 105–115. 7. Лісничук О. В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ. наук 23.00.02 / Лісничук Олександр Володимирович; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2000. – 20 с. 8. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с. 9. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір // Виступ Семюела Гантингтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень 18 жовтня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html. 10. Павлюк С. Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах: влада і суспільство / С. Павлюк // Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство: Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, 18–21 вересня 2003 р. – Львів, Ін-т Кеннана, Київський проект. – С. 6–11. 11. Штомпка П. Социология социальных измерений. (пер. с англ.) / П. Штомпка. – М., 1996. – 416 с. 12. Shils E. Tradition / E. Shils. – Chicago, 1981. – 210 p. 13. Roysse A. P. Ethnic Identity: Strategies of Diversity / A. P. Rouse. Bloomington, 1982. – 256 p. 14. Redfield R. Peasant Society and Culture // The Little Community and Peasant Society and Culture / R. Redfield. – Chicago. – 1961. – 180 p.

Агібалова Тетяна

Вербалізація світоглядних концептів як репрезентація мовного інтелектуалізму драматургії Лесі Українки

У статті досліджується специфіка мовної реалізації світоглядних концептів як інтелектуальної інтерпретації цивілізаційних здобутків людства на матеріалі драматичної поеми Лесі Українки «Руфін і Прісцилла».

The article deals with the peculiarities of language realization of worldview concepts as an intellectual interpretation of humanity's civilizational attainments in Lesya Ukrainka's dramatic poem «Rufin and Priscilla».

Сучасні лінгвістичні студії характеризуються докорінною зміною базисної наукової парадигми, тенденцією до аналізу мовних явищ в антропоцентричному ракурсі. Дослідження мовних процесів в нерозривному зв'язку з мисленням, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить, ґрунтується на розумінні мови

як невід'ємного компонента свідомості, посередника між особистістю мовця і концептуальною картиною світу, яка відображає його в мовних формах.

Актуальними в такому ракурсі стають дослідження, що стосуються вивчення мови як продукту культури, а інтелектуальні процеси в мовленні розглядають як умову її існу-